

DUTORLAR OILASI VA IJRO USLUBLARI

---

*Shukurjonova Xusnora Farhod qizi,
Xabibullayeva Mubina qizi,
Guliston Davlat Universiteti o'qituvchisi,
Guliston Davlat Universiteti
"Xalq cholg'ularida ijrochilik"
ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Xusnora Shukurjonova
Guliston Davlat Universiteti, o'qituvchi
Email: xusnorashukurjonova8@gmail.com
Tel: 99 870-98-24*

Annotatsiya: Dutor cholg'usi Markaziy Osiyoda keng tarqalgan cholg'u hisoblanadi. Ushbu maqolada dutorlarlar oilasi va ularning ijro uslublari haqida ma'lumot berilgan.

Annotation: Dutor instrument is a widely used instrument in Central Asia. This article provides information about the dutor family and their performance methods.

Аннотация: Инструмент Дутора – широко используемый инструмент в Центральной Азии. В этой статье представлена информация о семействе дуторов и методах их работы.

Kalit so'zlar: Dutor cholg'usi, oilasi, tuzilishi, shtrixlar, ijrochilik, applikatura, dombra, zarb.

Keywords: dutor instrument, family, structure, bars, execution, applicature.

Dutor cholg'usi Markaziy Osiyoda keng tarqalgan cholg'u hisoblanadi. Dutor cholg'usi chertib chalinadigon torli asboblar sirasiga kiradi va o'zining muloyim ovozi bilan boshqa cholg'ulardan ajralib turadi. Dutor haqidagi dastlabki ma'lumotlar Mavloni Zaynulobiddin al-Xusaynning Alisher Navoiyga bag'ishlangan "Musiqiy ilm va Amaliyot qonuni" risolasida uchramiz. Dutorga o'xshash bo'lgan cholg'ularni Ozarbayjonda "Saz", Gruznlarda "Panduri", Qirg'izlarda "Komus", Qozoqlarda "Do'mbra" va Xitoyliklarda "Pipa" deb nomlanadi. Shuningdek dutor oilasi 6 turga bõlinadi:

- 1.Prima
- 2.Sekunda
- 3.Alt

- 4.Tenor
- 5.Bas
- 6.Kontrabas

Prima - dutorning kichraytirilgan bir turi hisoblanadi. Buning qopqog‘i tut o‘rnida archa daraxtidan qilinadi. Ipak torlari o‘rniga ichak tor tortiladi. Pardalar dastasini oyib xromatik holda doimiy o‘rnatilgan. Torlari kvarta va unisonga sozlanadi. Birinchi oktavadagi “mi va lya” ga sozlanib, notalar skripka kalitida yoziladi. Notalar eshitishiga nisbatan oktava yuqorida yoziladi. Hajmi kichik oktavadagi mi-lyadan birinchi oktavadagi sol va ikkinchi oktavadagi do ga qadar.

Applikatura jihatidan rubob prima, g‘ijjak asboblariga o‘xshab ijro etiladi. Masalan pissikato, bidratma, stakatto, va hokazo. Dutor primaning umumiy ovoz hajmi birinchi oktavadagi mi tovushidan uchinchi oktavadagi lya tovushiga qadar bo‘lib, orkestrda solo va jo‘rnavor bilan ijro etiladi.

Dutor sekunda - yangi ishlangan dutorlar oilasiga mansub cholg‘u, ovoz jihatidan o‘rtacha registrda, uning ham torlari ikki ipak tordan iborat bo‘lib, kavarta oralig‘ida sozlanadi. Tashqi ko‘rinishi dutor primadan bir oz kattaroq qilib ishlangan, ya‘ni dutorlarning kosasi bir xil, lekin dastasining uzunligi har xil ishlangan. Lya va re ga sozlanib, umumiy ovoz hajmi kichik oktavadagi lya tovushidan ikkinchi oktava re tovushigacha sozlanadi.

Dutor alt – “Dutor” atamasi forscha bo‘lib, “du” - ikki va “tor” ma’nolarini bildiradi.¹ Ijrochining o‘ng qo‘li barmoqlari dutor torlarini cherish orqali musiqiy tovushni xosil qiladi. Chap qo‘l barmoqlari bilan esa tovush pardalari boshqariladi.

Boshqa xalqlarda bo‘lgani kabi, o‘zbeklarda ham turli hududlarning mahalliy sheva guruhlarida dutorning tarkibiy qismini tashkil qiluvchi atamalar turlicha ifodalaniladi. Uning ayrim qismlarining nomlari maxsus tub ma’noga ega. Masalan “Quloq”, “Xarrak”, “Kosaxona” va h.k. atamalarda ana shunday ma’no mavjud.

Dutor kvarta - kvintaga, oktava va unisonga ham sozlanadi. Dutorlar to‘qqiz tuzilishga ega:

- 1.Dastasi
- 2.Kosasi
- 3.Asosiy harrak
- 4.Shayton harrak
- 5.Quloqlari
- 6.Pardalari
- 7.Tiqn ya‘ni simni ko‘rsatuvchi
- 8.Ovoz joyi

9. Simlari ya'ni lya va mi

Dutor an'anaviy cholg'ular orasida turli va rang barang zarblarga boy, nafis va nazokatli, falsafiy ovozga boyligi bilan ham ajralib turadi. Shuningdek dutorda quyidagi shtrixlar kop qo'llaniladi:

Yakka zarb - oddiy zarblardan biridir. Sozanda dutorni dastlabki o'rganish davrida o'ng qo'lda quyidagi belgilar asosida П- (pastga) va V- (yuqoriga) zarblar asosida ochiq torda harakatlantiriladi.

П - (pastga) harakat belgisini bildiradi, bunda bosh barmoqdan tashqari barcha barmoqlar pastga harakatlanadi.

V - (yuqoriga) harakat belgisi, bosh barmoq pastdan yuqoriga harakatlanadi, bunda bosh barmoqqa qolgan to'rtta barmoq yig'ilgan holatda qo'yilib, birga harakatlanadi.

Yuqoriga zarb - pastdan yuqoriga bosh barmoq bilan uriladi. Zarb kuchli chiqishi uchun bosh barmoq tagidan ko'rsatkich va o'rta barmoqlar itarib chiqaradi. Bu zarb B (bosh barmoq) belgisi bilan belgilanadi.

Terma zarb - (Tanovar zarbi) dutor ijrochiligida keng qo'llaniladigan zarblardan hisoblanadi. Asosan bosh va ko'rsatkich barmoqlar ishtirokida amalga oshiriladi. Zarb yuqoridan pastga urila boshlaganda avval ko'rsatkich barmoq keyin esa bosh barmoq torni urib pastga harakat amalga oshiriladi. Bu zarb notada "k" belgisi bilan ko'rsatilgan.

"Tremolo – italyan tilidan – tremolo – titrab turuvchi, titrab turish ma'nosini bildiladi"¹. Ushbu zarbni maromiga yetkazib ijro etish uchun ijrochidan ancha mehnat va qunt talab qilinadi. Tremolo – bilak yordamida ko'rsatkich barmoqni pastga va tepaga torlarni tez va uzluksiz chertishdan hosil bo'ladi. Ushbu zarbni yozuvda ifodalash uchun, notalarning yuqori qismiga "tremolo" yoki "trem." so'zlari yoziladi. Asar ijrosida tremoloning sifati zarbning bir tekis ijro etilishiga bog'liqdir.

Teskari zarb – dutor ijrochiligida eng ko'p ijro etiladigan zarblardan biri. Ushbu zarbning o'nlab xilma – xil ko'rinishlarini ijro qilish mumkin. Bu ijrociga bog'liq. Ushbu zarb o'ng qo'l bilagi bilan pastga, bosh barmoq bilan yuqoriga, ko'rsatkich barmoq bilan ham yuqoriga, bilak bilan pastga, bosh barmoq bilan yuqoriga, ko'rsatkich barmoq bilan ham yuqoriga, bilak bilan pastga, bosh barmoq bilan yuqoriga ijro etish orqali hosil bo'ladi. Bunda o'ng qo'lning yo'nalishi "IVVIIIVVIIIV" ko'rinishida belgilanadi. Barmoqlar esa notaning pastki qismiga quyidagicha yozib qo'yiladi: "p.b.k.p.b.k.p.k".

Dutorda o'ng qo'l texnikasini o'stirishda terma zarb, teskari zarb, rezlarni o'rni beqiyosdir, sababi ularning har biri o'zgacha ijro qilinadi. Ushbu zarblarda bevosita

¹ Akbarov I. Musiqa lug'ati, "G'.G'ulom" nashriyoti, 1987., 358- bet

ko'rsatkich va bosh bormoqlar qatnashadi, bilak esa yordam beradi. Bunda bilakning bir maromda yumshoq, erkin harakatlanishi ta'minlansa, turli xildagi asosiy zarblarni amalga oshirish imkoniyatlari kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ilyos Lutfullayev “Dutor alt uchun moslashtirilgan asarlar” (O'rta maxsus va kasb hunar ta'lim muassasalari o'quvchilari uchun to'plam) T., 2015
2. J.Rasultoev “O'zbek dutor ijrochiligi” T., 1997
- 3.Shavkat Rahimov “Dutor” (Musiq va san'at maktablari uchun o'quv qo'llanma) T., 2004.
4. G.Muhammedova “Dutor” (Musiq va san'at maktablari uchun o'quv qo'llanma)